

УДК 159.923.2

**О. І. Кононенко**

канд. психол. наук,

в. о. доцента кафедри диференціальної і суспільної психології

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

e-mail: oksana.kroshka@gmail.com

## ЕМОЦІЙНО-ОЦІННЕ СТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДО СЕБЕ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Вирішення проблеми вивчення психологічних особливостей емоційно-оцінного ставлення особистості до себе неможлива без визначення структури емоційно-оцінного ставлення особистості до себе. У статті розкриваються основні підходи до вирішення цієї проблеми, проводиться аналіз підходів до визначення структури емоційно-оцінного ставлення особистості до себе.

**Ключові слова:** емоційно-оцінне ставлення до себе, особистість, самовідношення, самосвідомість, ціннісні орієнтації.

**Постановка проблеми:** Особистість — це специфічна система, яка характеризується не тільки певним статусом в системі міжособистісних відносин та відповідним ставленням до соціального оточення, але й особливим ставленням до себе самої. У вітчизняній психології фундаментальні дослідження феномену ставлення людини до себе були започатковані О. Н. Леонтьєвим [4], С. Л. Рубінштейном [9], А. Г. Спіркиним [12] та в подальшому продовжені І. С. Коном [3] і І. І. Чесноковою [14].

Самовідношення як певна підструктурна одиниця в загальній системі відношень людини щільно пов'язане з особливостями ставлення суб'єкта до зовнішньо-предметного та соціального світу. На думку Н. І. Сарджвеладзе, основна відмінність самовідношення від ставлення до оточуючого світу полягає у різниці в референтах — в першому випадку основним референтом ставлення виступає власне тіло або психосоціальні та особистісні особливості, в другому — об'єкти зовнішнього світу або інші люди [10]. Виходячи з цього автор акцентує два основні способи самовідношення — об'єктні та суб'єктні, причому підкреслює, що суб'єкт-об'єктним та суб'єкт-суб'єктним способом особистість може ставитися не тільки до тих чи інших боків зовнішньої дійсності, але й до самої себе, до власних внутрішніх станів та переживань. На нашу думку, основна цінність такого підходу дозволяє розширити діагностику та подальший опис емпірично отриманих та теоретично усвідомлених особливостей, які розкривають своєрідність та неповторність емоційно-оцінного ставлення особистості до себе.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій:** В психології існує два протилежні підходи до тлумачення структури ставлення до себе. В рамках першого ставлення до себе розглядається як одномірне, в другому — як складноструктуроване психічне утворення. Визначення ставлення як одномірного утворення не знайшло свого емпіричного підтвердження як

в сучасній вітчизняній [8], так і в іноземній психології [15]. Пояснення структури ставлення до себе проводиться через розуміння його як утворення, складність структури якого обумовлена глибиною життєвих стосунків особистості. Змістовний аналіз структурних компонентів ставлення до себе дозволив С. Р. Пантілеєву виділити дві різні за семантичним змістом підсистеми: «оціночну» і «емоційно-ціннісну» [8]. У випадку оцінки ставлення до себе визначається як «самоповага», «почуття компетентності», «почуття ефективності». У якості емоції ставлення визначається як «ауто-сімпатія», «почуття власної гідності», «самоцінність», «самоприйняття». Відмінності між складовими ставлення до себе виділяють цілий ряд іноземних [15] і вітчизняних психологів [8; 11].

Так, І. С. Кон, базуючись на теорії диспозиційної регуляції поведінки, наполягає на трьохкомпонентній структурі самовідношення, яка включає когнітивну, афективну та поведінкову підструктури [3]. Н. І. Сарджвеладзе також виділяє когнітивний, емоційний та конативний компоненти і наполягає на тенденції консистентності між ними, оскільки самовідношення є одним із різновидів аттитюдів, які й характеризуються цією генералізованою властивістю [10].

І. І. Чеснокова пропонує розрізнити два рівні самосвідомості за критерієм знань особистості про себе [14]. На першому рівні таке співвідношення діє в межах співставлення «Я» та іншої людини. Спочатку будь-яка риса сприймається та усвідомлюється в іншій людині, а пізніше переноситься на себе. Відповідно, першими механізмами формування ставлення до себе виступають самосприйняття та самоспостереження. На другому рівні співвідношення знань про себе діє в процесі аутокомунікації, тобто в межах «Я та Я», коли людина оперує вже готовими, сформованими знаннями про себе, а в якості специфічного внутрішнього прийому самопізнання автор указує самоаналіз та самоусвідомлення. На думку І. І. Чеснокової, вищого розвитку самосвідомість на другому рівні набуває при формуванні життєвих планів, життєвої філософії, власної гідності тощо.

Ми припускаємо, що структура самовідношення, запропонована І. І. Чесноковою, методологічно співпадає з моделлю ставлення до себе, розробленою Н. І. Сарджвеладзе, та найбільш повно розкриває суб'єктні та об'єктні сфери особистості.

Двохкомпонентний склад самовідношення розглядається також В. В. Століним, який за вихідну тезу узяв різницю змісту «Я-образа» (знання або уявлення про себе, в тому числі і в формі оцінки вираженості тих чи інших рис) та самовідношення (переживання, відносно стійке почуття, яке пронизує самосприйняття та «Я-образ») [13]. Двома основними утворюючими В. В. Столін вважає: 1) знання про ті загальні риси та характеристики, які об'єднують суб'єкта з іншими людьми, — приєднуюча складова (або система самоідентичності), та 2) знання, які виділяють «Я» суб'єкта порівняно з іншими людьми, — диференціююча складова.

Нам імпонує саме такий, більш диференційований та уточнений підхід до структури самовідношення, який можна застосувати й для дослідження емоційно-оціночного ставлення особистості до себе.

**Виклад основного матеріалу дослідження:** В наукових психологічних конструкціях завжди задається певний еталон дослідження особистості, її відношень до світу людей, предметів, історично сформованих способів взаємодії з природою, тобто присвоєння суб'єктом соціальної людської суті. В такій площині психологічні властивості суб'єкта мають своїми джерелами більш часні феномени, які не тільки субординаційно пов'язані з вищими рівнями становлення особистості, але й самі виступають їхніми генетичними корнями. Звідси онтогенез виступає як самодостатня форма визрівання психологічних функцій та подальшого перетворення їх у властивості особистості, при цьому різним етапам онтогенетичного розвитку властиві відмінності у самопізнанні, самооцінюванні, емоційно-оціночному ставленні до себе та подальшій самореалізації, творчій активності, особистісній емоційній та соціальній зрілості.

На наш погляд, саме такий, генетичний підхід, сформульований С. Д. Максименко в проблемному контексті розвитку емоційно-оціночного ставлення особистості до себе, повно та адекватно забезпечує пошук нових резервів особистісного зростання й можливостей оптимізації зовнішніх, виховних впливів з урахуванням періодів підвищеної сензитивності молоді людини до суспільної активності. Услід за Л. С. Виготським, ми вважаємо, що зовнішнє тільки тоді буде мати суттєвий вплив на особистість, коли воно переламано через призму її індивідуальності. Ось чому ми припускаємо доцільність підходу до розуміння специфіки емоційно-оціночного ставлення як до одного із проявів індивідуальності особистості, що зростає.

Принципово важливим для розуміння механізмів становлення особистості, що зростає, є наш підхід до емоційно-оціночного ставлення суб'єкта до себе і як до процесу, і як до результату.

С. Д. Максименко, вказучи на необхідність введення в психологію поняття «динамічна система», підкреслював, що це поняття не тільки характеризує особливості існування психічних процесів, властивостей та станів особистості, але й розкриває специфіку їхньої кількісної та якісної зміни. «Між частинами психологічного цілого здійснюється складна взаємодія, що приводить до утворення нових властивостей, нових типів взаємодії та взаємовідносин. У результаті цього психічні утворення як динамічні системи змінюються кількісно і якісно» [6, с. 83].

Ця методологічна теза є для нас важливою, оскільки аналіз наукових першоджерел, та власні спостереження дозволили нам не тільки уточнити семантику поняття «емоційно-оцінне ставлення особистості до себе», але й пропонувати його структуру, в основі якої лежить диференціація особистісних рис та властивостей за принципом їхнього предметного змісту та способу спрямованості. На наш погляд, принцип предметного змісту розкриває, на що спрямовані складові компоненти емоційно-оцінного ставлення, що виступає їхнім предметним змістом, а принцип способу спрямованості розкриває безпосередній спосіб ставлення. Відповідно до цих принципів нами була виділена структура емоційно-оцінного ставлення особистості до себе, яка складається з двох основних компонентів:

1) загальні, глобальні показники особистості, які ми називаємо **суб'єкт-об'єктною підструктурою** (глобальне самовідношення, загальну систему цінностей, цілі життя); і

2) часні, які ми називаємо **суб'єкт-суб'єктною підструктурою** (часткова самооцінка, локус контролю, самовідношення, диференційоване за самоповагою, аутсимпатією, самоінтересом и очікуваним ставленням до себе; рівень готовності до конкретних дій відносно свого «Я»), що в подальшому впливає на загальну інтеграцію особистості в систему мікросоціальних стосунків з оточенням.

На наш погляд, пропонується структура дозволяє екстраполювати отриману інформацію не тільки на емоційно-оцінне ставлення особистості до себе, але й до певного кола боків зовнішньої дійсності, тобто надавати інформацію про цілісність або дискордантність характеру респондентів. Крім того, пропонується структура суттєво розширює можливості діагностики Я-образу особистості й сприяє емпіричному виявленню і теоретичному осмисленню індикаторів особистості.

**1. Суб'єкт-об'єктна підструктура.** В цю підструктуру нами були включені глобальне самовідношення, загальну систему цінностей, цілі життя, оскільки завдяки цим особистісним утворенням поступово формується загальна стратегія ставлення особистості до себе. Суб'єкт-об'єктна підструктура лежить в основі загального пізнавального підходу особистості до себе, але не зводиться до простого, механічного процесу самопізнання. Головною особливістю даної підструктури виступає позиція особистості до себе самої, позиція, яка заснована на певному дистанціюванні, коли особистість сприймає та оцінює себе як зовнішній спостерігач. Саме на цьому рівні формуються основні поняття та глобальні оціночні судження стосовно власних рис та властивостей.

Суб'єкт-об'єктна підструктура в певній мірі визначається особливостями когнитивної самоатрибуції, але екстернальної чи інтернальної спрямованості в оцінному ставленні до себе ще не виділяється. На цьому рівні діагностується недиференційоване загальне ставлення особистості до себе, яке розкриває в більшій мірі інструментальний підхід до досягнення певних цілей.

Загальне самовідношення в більшості орієнтує індивіда на систему соціальних норм, правил, звичаїв. Саме в межах цих ідентичностей індивід порівнює себе з певними еталонами, через ці еталони — з іншими людьми та вчиться оцінювати себе з позиції стороннього спостерігача. На цьому рівні проявляється вираженість загальної значущості для індивіда бути прийнятим іншими людьми або знехтуваним ними, але, на думку Л. І. Божовіч, суспільна оцінка виконує двояку роль у формуванні самосвідомості особистості [2], а Б. Г. Анан'єв підкреслював, що вирішальне значення в утворенні думок про себе має життя в колективі і правильний розвиток оцінних відносин, що формують самооцінку [1]. В. С. Мерлін також вважає, що «в знанні цінності своїх дій, а тим самим і властивостей особистості вирішальну роль грає оцінка колективу, соціальна оцінка» [7].

Ціннісні орієнтації як друга складова суб'єкт-об'єктної підструктури розглядається і як інтегративна (інформаційно-емоційно-вольова) власти-



вість і як готовність особистості до свідомого визначення і оцінки свого місцезнаходження в часі і просторі певного природного і соціального середовища, вибору стилю поведінки.

Ціннісні орієнтації є одним із найважливіших утворень у структурі свідомості й самосвідомості індивіду і зумовлюють низку його сутнісних характеристик як особистості. Такі характеристики здебільшого спричиняються тим, що являє собою система цінностей конкретної особистості, який спектр орієнтацій у ній представлено щодо змісту, спрямованості та психологічної вагомості.

Поняттям «ціннісні орієнтації» визначають елементи мотиваційної структури особистості, на основі якої вона здійснює вибір цілі, мотивів конкретної діяльності з урахуванням особливостей ситуації, яка склалася, відображають певну значущість для особистості предметів та явищ соціальної дійсності, а також створює внутрішню основу відношень до різноманітних цінностей морального, матеріального і політичного порядку.

За Д. О. Леонтєвим, ціннісно-змістовне вимірювання є елементом загальної структури особистості, в якому представлені всі змісти, які утворюють основу його внутрішнього світу, визначають динаміку його емоцій і переживань, трансформують його картину світу на світогляд [5].

Таким чином, суб'єкт-об'єктний компонент розглядає загальні, недиференційовані тенденції щодо емоційно-оцінного ставлення особистості до себе. Яким чином визначені тенденції будуть розвиватися, наскільки всі ці уявлення особистості про себе є стійкими та взаємопов'язаними між собою, розкриває наступна підструктура.

**2. Суб'єкт-суб'єктна підструктура** (часткова самооцінка, локус контролю, самовідношення, диференційоване за самоповагою, аутсимпатією, самоінтересом й очікуваним ставленням до себе; рівень готовності до конкретних дій відносно свого «Я»), що в подальшому впливає на загальну інтеграцію особистості в систему мікросоціальних стосунків з оточенням.

Якщо загальна самооцінка виступає генетично більш раннім утворенням особистості, відображає узагальнені когніції суб'єкта стосовно себе і засноване на них цілісне ставлення до себе, то конкретна, часткова самооцінка формується вже на її тлі.

Особлива роль часткової самооцінки в формуванні суб'єкт-суб'єктної підструктури емоційно-оціночного ставлення особистості до себе полягає в тому, що вона створює підґрунтя для оцінки конкретних проявів і якостей особистості, результати конкретних дій, але функціонально спирається на суб'єкт-об'єктний бік життєдіяльності особистості.

Атрибутивна картина внутрішнього плану емоційно-оціночного ставлення особистості до себе базується на провідному принципі каузальної атрибуції Ф. Хайдера [8]. Центральною тезою цієї теорії виступає поняття про локус каузальності. Сприймаючи будь-яку подію як причинну, люди приписують локус причинності або особистості, або середовищу. В першому випадку подія викликається самим суб'єктом, у другому — в основному виступає продуктом даного середовища. Звідси будь-яка подія (незалежно від того, що під цим розуміється — вчинок або його наслідок, факт,

сформована особистісна риса та ін.), що сприймається та оцінюється людиною, є аддитивною функцією двох діючих сил: сили оточення та особистісних ресурсів. Сила оточення, на наш погляд, в більшості відповідає суб'єкт-суб'єктній складовій емоційно-оціночного ставлення, а особистісні ресурси, за Ф. Хайдером, утотожуються на суб'єкт-суб'єктному рівні та включають індивідуальні особливості самовідношення, диференційованого за самоповагою, аутсимпатією, самоінтересом и очікуваним ставленням до себе; рівень готовності до конкретних дій відносно свого «Я» тощо.

Як основну особливість суб'єкт-суб'єктної підструктури більшість дослідників підкреслюють її оцінний характер [6]. Самоповага, яку ми змістовно включили в названу підструктуру, припускає процес оцінки себе в порівнянні з деякими соціально значущими критеріями, нормами, еталонами — уявленнями про благополучного і ефективного індивіда, закладеними ще з дитинства. Дане вимірювання виражає ті або інші відчуття або переживання в адресу власного «Я» індивіда. У даному чиннику фіксується той зміст, який називається самовідношенням на основі емоційного відчуття прихильності до себе. Відчуття прихильності, ухвалення, духовної цінності власної особистості не припускає порівняння і зіставлення себе з деякими соціально заданими і індивідуально засвоєними нормами — еталонами. В зв'язку з цим характерна позитивна кореляція «аутосимпатії» з «внутрішньою чесністю», з відвертістю індивіда для себе і для інших. Якщо чинник «самоповага» пов'язаний з прагненням до соціально бажаного образу «Я», то аутосимпатія не припускає цього зв'язку. Навіть навпаки, за рахунок позитивного емоційного відношення до себе індивід може відноситися до себе чесніше і відкрито. У основі чинника лежить деяке узагальнене відчуття симпатії, яке може існувати наряду і навіть всупереч тій або іншій узагальненій самооцінці, що виражається в переживанні самоповаги. Про це свідчить те, що чинник «аутосимпатія» відносно незалежний від чинника «самоповага».

*Самоінтерес, який ми включили в суб'єкт-суб'єктну підструктуру, відображає міру близькості до самого себе, зокрема інтерес до власних думок і відчуттів, готовність спілкуватися з собою «на рівних», упевненість в своїй цікавості для інших, а очікуване відношення від інших* — очікування позитивного або негативного відношення до себе оточуючих.

**Висновки.** В основі структурування емоційно-оціночного ставлення особистості до себе лежить принцип диференціації особистісних рис та властивостей за предметним змістом та способом спрямованості. Принцип предметного змісту розкриває, на що спрямовані складові компоненти емоційно-оціночного ставлення, що виступає їхнім предметним змістом, а принцип способу спрямованості розкриває безпосередній спосіб ставлення. Відповідно до цих принципів пропонується структура емоційно-оціночного ставлення особистості до себе, що складається з двох основних компонентів: 1) загальні, глобальні показники особистості, або суб'єкт-об'єктна підструктура (глобальне самовідношення, загальна система цінностей, цілі життя); і 2) часні, або суб'єкт-суб'єктні підструктури (часткова самооцінка, локус контролю, самовідношення, диференційоване за самоповагою,

аутсимпатією, самоінтересом й очікуваним ставленням до себе; рівень готовності до конкретних дій відносно свого «Я»), що в подальшому впливає на загальну інтеграцію особистості в систему мікросоціальних стосунків з оточенням.

### Список літератури

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. — СПб.: Питер, 2002. — 228 с. — (Першотвір).
2. Божович Л. И. Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности / Л. И. Божович. — М.: Междунар. пед. академия, 1995. — 209 с.
3. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. — М.: Политиздат, 1984. — 335 с.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. — М.: Политиздат, 1975. — 304 с. — (Першотвір).
5. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности / Д. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 1993. — 216 с.
6. Максименко С. Д. Развитие психики в онтогенезе: [В 2 т.] / С. Д. Максименко. — К.: Форум, 2002. — Т.1: Теоретико-методологичні проблеми генетичної психології. — 320 с. — (Першотвір).
7. Мерлин В. С. Структура личности: характер, способности, самосознание: Учеб. пособие к спецкурсу / В. С. Мерлин. — Перм. гос. пед. ин-т, Урал. отд-ние О-ва психологов СССР при АН СССР. — Пермь: ПГТИ, 1990. — 107 с.
8. Пантеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С. Р. Пантеев. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. — 110 с.
9. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии: В 2 т. / С. Л. Рубинштейн. — М.: Наука, 1989. — 487 с. — (Першотвір).
10. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Н. И. Сарджвеладзе. — Тбилиси: Мецниба, 1989. — 367 с. — (Першотвір).
11. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е. Т. Соколова. — М.: Наука, 1989. — 129 с.
12. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин. — М.: Наука, 1972. — С. 270. — (Першотвір).
13. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. — М.: Изд-во МГУ, 1983. — 286 с. — (Першотвір).
14. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. — М.: Наука, 1981. — 323 с.
15. Coopersmit S. The antecedents of self-esteem / S. Coopersmit . — N. Y.: Freeman, 1967.

**О. И. Кононенко**

канд. психол. наук,

и. о. доцента кафедры дифференциальной и специальной психологии,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

### **ЭМОЦИОНАЛЬНО-ОЦЕНОЧНОЕ ОТНОШЕНИЕ ЛИЧНОСТИ К СЕБЕ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН**

#### **Резюме**

Решение проблемы изучения психологических особенностей эмоционально-оценочного отношения личности к себе невозможно без определения структуры эмоционально-оценочного отношения личности к себе. В статье раскрываются основные подходы к решению этой проблемы, проводится анализ подходов к определению структуры эмоционально-оценочного отношения личности к себе.

**Ключевые слова:** эмоционально-оценочное отношение к себе, личность, самоотношение, самосознание, ценностные ориентации.

**O. Kroshka**

candidate of psychological sciences, teacher of department of differential

and experimental psychology, I. I. Mechnikov Odessa national university

### **EMOTIONAL-EVALUATIVE RELATIONSHIP OF PERSONALITY TO YOURSELF AS PSYCHOLOGICAL PHENOMENA**

#### **Summary**

The problem of studying the psychological characteristics of emotional-evaluative relationship of personality to himself impossible without determining the structure of emotional-evaluative relationship of personality to himself. In this publication, the main approaches to solving this problem, an analysis of approaches to determining the structure of emotional-evaluative relationship of personality to yourself.

**Key words:** emotionally evaluative attitude toward yourself, personality, self-attitude, identity, value orientation.